

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Volume: 3 Issue: 12 Summer 2010

NASRETTİN HOCA FIKRALARINA GÖRE TÜRK KİMLİĞİNİ OLUŞTURAN TEMEL NİTELİKLER*

LEADING QUALITIES CONSTITUTE THE TURKISH IDENTITY ACCORDING TO THE NASRETTIN HODJA ANECDOTES

Şeref BOYRAZ*

Özet

Gerçekte kültürel evrenimizde, “yaşayan” ve “yaşamakta olan” diye iki farklı Nasrettin Hoca bulunmaktadır. Bu itibarla Nasrettin Hoca ve fıkraları hakkında çalışılırken bu durumun mutlaka göz önünde bulundurulması ve metodolojinin de bu gerçeğe uygun biçimde oluşturulması gerekmektedir. Diğer bir deyişle edebiyat tarihçisi ile kültürbilimcinin çalışacağı Nasrettin Hocalar farklı kimselerdir, dolayısıyla bu iki disiplinin çalışması, konuya farklı açılardan yaklaşmalıdır.

Fıkralar, sahip oldukları yapısal ve işlevsel özellikleri dolayısıyla toplumda en fazla rağbet gören sözlü anlatım türlerindedir. Bunlara bir de tipolojik özellikleri bilinen ve sevilen bir kahraman ilave edilmişse rağbetleri daha da artmış demektir. Rağbette sınır tanımayan Nasrettin Hoca fıkraları, toplumdaki olumsuz tip ve davranışları eleştirirken aslında, zımında Türk kimliğinin bazı temel niteliklerini de gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Fıkra, Nasrettin Hoca, Kimlik, Türk.

Abstract

Actually, in our cultural universe we have two different Nasrettin Hodja who “lives” and “keeps living” too. Therefore, studying about Nasrettin Hodja and his anecdotes, this situation needs to be taken into consideration and also methodology should be constituted in accordance with this essence. In other words, literary historian and cultural-scientist study about different Nasrettin Hodjas, so they should adopt different methods of approach.

Anecdotes are really popular oral genres in the society because of their structural and functional features. A hero whose typological features are known and loved by the society also increases the popularity of this oral genre. In this context, Nasrettin Hodja anecdotes, while criticising the dissonant people and negative attitudes in the society, display the leading qualities of Turkish identity.

Key Words: Anecdote, Nasrettin Hodja, Identity, Turk.

1. Hoca'ya Göre Yöntem

İlgilileri tarafından artık çok iyi bilinmektedir ki kültürel evrenimizde parlayan iki Nasrettin Hoca yıldızı bulunmaktadır. Bunlardan biri 1208-1284 yılları arasında Orta Anadolu'da yaşadığı söylenen¹ kişidir

* Bu çalışma, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı'nın 24-25 Ekim 2008 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenmiş olduğu “Doğumunun 800. Yılında Nasreddin Hoca Sempozyumu”nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş şeklidir.

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Sivas.

¹ Burada “söylenen” kelimesini tercih etmemizin birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi 1208'de Sivrihisar'ın Hortu Köyü'nde doğup 1284'te Akşehir'de öldüğü belirtilen (Konyalı 2005: 226-260) kişinin fıkralardaki kahraman olup olmadığı

(Kurgan 1996: 10-12; Konyalı 2005: 226-260); diğeri ise o günden bugüne, üç kıta üzerinde (Constantin 2005: 163-207; Kurgan 1996: 30-37) hâlâ yaşamını sürdüren gülmece tipi²dir. Bu iki yıldız M. Sabri Koz (1984: 8)'un deyimiyle kısaca “Yaşamış Nasrettin Hoca” ve “Yaşayan Nasrettin Hoca” da denilebilir. Yaşadıkları coğrafya ve zamanın farklılığı doğal olarak yaşamış ve yaşayan Nasrettin Hoca'ların boyut ve niteliklerinde çok daha büyük farklılıkların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Nitelik ve nicelik itibarıyla böylesine farklı iki kişiyi, biri diğerine bağlı olsa bile, aynı mihenk taşında, aynı mikyaslarla değerlendirmek tabîî ki doğru olmayacaktır.³ O bakımdan Nasrettin Hoca hakkında konuşup yazarken bu hususun asla ve kat'a gözden ırak tutulmaması gerekmektedir ve bu bağlamda örneğin Nasrettin Hoca'nın tarihî kişiliğinden bahsederken fıkraları onun ağzından çıkmış gibi kabul ederek hükümlerimizi tamamen onların üzerine inşa etmemeliyiz, etsek bile daima bir ihtiyat payı bırakmalıyız ya da “Falanca filanca fıkralar Hoca'ya ait değildir, olamaz.” mantığıyla bir kısım realiteleri görmezden gelerek halkın Nasrettin Hoca algısına sırtımızı dönmemeliyiz. Zira hem sözlü kültür ortamında fıkralar her an değişime açıktır ve bazen bir kelimenin değişmesi bile bizi çok farklı sulara götürebilmektedir hem de Hoca'nın hayatı hakkında bilgi verirken kullandığımız fıkralar sonradan üretilerek ona mal edilmiş olabilirler ki kaynaklar buna ilişkin örnekleri artık ispata gerek bırakmayacak şekilde bol miktarda sunmaktadırlar. Üstelik performans teorisinin (teori hakkında bilgi için bkz. (Çobanoğlu 2002: 265-316)), kısmî de olsa “Her anlatım, bir yeniden yaratmadır.” ilkesi karşısında kaçınıcı defa anlatıldığı bilinmeyen fıkraların ne denli değiştiği de bilinmemektedir. Bu durumda Hoca'ya veya çağına aitliği yüzde yüz kesin olmayan fıkralardan yola çıkılarak Nasrettin Hoca'nın tarihî kişiliği hakkında verilen bilgiler ne kadar sağlıklı olabilir?

Diğer taraftan Hoca'ya ait değil diye elenen fıkralar hem Hoca'nın hem de Hoca'yı yetiştiren şartların ve halkın daha iyi anlaşılmasını sağlayabilirler. Bu itibarla Hoca hakkında yapılacak her türlü çalışmada her şeyden önce ona hangi perspektiften -edebiyat tarihçiliği açısından mı halkbilimci, yeni adıyla söyleyecek olursak kültürbilimci gözüyle mi- yaklaşılabileceği baştan tespit edilmeli ve özellikle seçtiğimiz materyalin perspektif ve metodumuza uygunluğuna azami dikkat gösterilmelidir.⁴

2. Mesaj Hamili Olarak Fıkralar

Bilindiği üzere insanın, hayatını insana özgü vasıflarla sürdürebilmesi ve terakki etmesi, çevresiyle kurmuş olduğu iletişime bağlıdır ve kuşkusuz iletişimde de temel gaye mesajı ilgili noktaya tevdi etmektir. Mesajı ilgili noktaya tevdi etmenin de tabîî ki birçok yolu bulunmaktadır ve bu yollar herhangi bir vasıta kullanılıp kullanılmaması bakımından doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki temel gruba ayrılmaktadır. Gönderilen mesajın niteliği, ondan beklenen sonucun âciliyet durumu, hedef kitlenin yapısı ve iletişim ortamı gibi faktörler bu iki gruptan birini seçmemizi sağlamaktadır. Fakat kitlesel iletişimde büyük oranda dolaylı yollar tercih edilmektedir. Zira dolaylısı, ister tanıyalım ister tanımayalım mesajın daha geniş kitlelere, daha etkili bir biçimde aktarılması ve geniş zamanlara hitap etmesi bakımlarından diğerine oranla daha etkilidir.

yolunda, dahası böyle bir kişinin hakikaten yaşayıp yaşamadığı konusunda delil yetersizliği bulunması veya delillerin güvenilirliğinin sorgulanabilir olması dolayısıyla hâlâ şüphelerin giderilememiş olmasıdır. İkincisi ise Nasrettin Hoca'nın tarihi kişiliği hakkında gerek Türkiye'de ve gerekse dışarıda [onun gerçekte Ahi Evran (Bayram 2001) veya Nasirüddin Tusi (Veliyev 1985: 292-293) olduğu, Kazakistanlı (Aşa 1997: 125-126; Kara 2008), Doğu Türkistanlı, Özbekistanlı (Özkan; 1996: 195-197; Nasrattınoğlu 1996: 237-238) olduğu ve hatta gerçekte böyle birinin bulunmayıp Arapların Cuha'sını (Cuha'nın kimliği ile Nasrettin Hoca arasındaki bağlantılar, benzerlik ve farklılıklar hakkında bkz. (Bardavid 1997: 87-95; Aykut 2005: 115-128)) Nasrettin Hoca adıyla kendimize mal ettiğimiz (Constantin 2005: 173-174; Sayers 2006: 662) yolunda] bazı farklı görüşlerin dillendiriliyor olmasıdır. Fakat söz konusu görüşler içerisinde, sunulan deliller dikkate alındığında, bu delilleri geçersiz kılabilecek daha güçlü veriler ortaya çıkıncaya kadar şimdilik Nasrettin Hoca'nın yukarıda belirtilen tarihler arasında, Orta Anadolu'da yaşadığını kabul etmek, akla daha uygun görünmektedir. Diğer taraftan velev ki Cuha'yı kendimize mal etmiş olalım -ki bu görüşün pek doğru olduğunu düşünmüyoruz zira birkaç fıkrayı ondan ödünçleme yapmış olmamız (Bu konudaki örnekler için bkz. (Özdemir 1990: 291-302)), ki bundan daha doğal bir şey olamaz, bizim Nasrettin Hoca'nın varlığını ortadan kaldırmaz- veya başka Türk topraklarında yaşamışken onu ülkemize ithal etmiş olalım eğer onu benimseyip üzerine kendi damgasını vurmuşsak o artık bizden biri olmuştur. Başka bir dilden alınan bir kelime kendi hançerimize uygun hâle getirilmiş ve bizde yeni anlamlar yüklenmişse o artık kimin malıdır? Aynen bunun gibi Nasrettin Hoca'nın orijini ithal ise bile o artık bizden biri olmuştur.

² Sözlü kültür ortamında şartlar müsaitse bir yerde ortaya çıkan herhangi bir kültürel öge, durgun suya atılan sert bir cismin oluşturduğu halkalar gibi -giderek etkisini azaltsa bile- etrafa yayılır. Nasrettin Hoca fenomeni de tıpkı bunun gibi Anadolu'nun ortasında ortaya çıkmış ve Osmanlı'nın sağladığı uygun vasat sayesinde aynen onun gibi üç kıta üzerine, sözlü veya yazılı kaynaklar vasıtasıyla yayılmıştır. Fakat sudaki halkalar gibi giderek etkisini azaltarak değil, bilakis güçlendirerek yayılmasını sürdürmüştür.

³ Nasrettin Hoca'yı değerlendirirken sergilenen yaklaşımlar ve bunlardaki problemler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Oğuz 1996: 71-74; 1997: 37-39).

⁴ Örneklendirecek olursak lahanadan dolma mı, turşu mu yapılacak; önce buna karar verilmeli ve ardından lahanamız ona göre seçilmelidir. Zira dolmalıktan turşu, turşuluktan da dolma olamayacağı malumdur.

Ayrıca hedef kitlenin çoğunun tanınmıyor olması da mesajın dolaylı yoldan iletilmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü mesajı doğrudan iletme, nisbî de olsa muhatapla belirli bir oranda samimiyet gerektirmektedir.

İşte mesajı dolaylı yollardan iletme araçlarından biri de sözlü anlatım türleridir. Sözlü anlatım türleri hem anlatma ve dinleme ihtiyacımızı⁵ karşılamakta hem de estetik duygularımızı tatmin edip geliştirmemize yardımcı olmaktadır. Bundan da öte yukarıda da belirtildiği üzere daha kaliteli ve az zahmetli bir hayat için gerekli olan bilgileri, ideal toplum düzeni ve insan tipolojisi, dünya görüşümüz, hangi durumlarda nasıl davranılması gerektiği gibi konulardaki mesajları estetize edilmiş bir vaziyette paketleyip başkalarına aktarmamızı sağlamaktadırlar. Bu aktarma işi hem doğrudan herhangi bir muhatap seçilmediği -ki doğrudan muhatap seçilmesi bazen muhataplar için kırıcı, incitici olabilir- hem göreceli de olsa bazen kimilerinin sıkıcı bulduğu vaaz üslubunu kullanmadığı hem de daha geniş kitlelere bir eğlence formatında yapıldığı için çok daha etkilidir.

Bu kadar çok işleve ve pedagojik açıdan değerini yükseltici niteliklere sahip olduğu için olsa gerek ki sözlü anlatılar, anlatma ve dinleme hususunda daima insanlardan rağbet görmüş hatta karşılaşılan yeni durumlara uygun yeni örneklerle zenginleştirilmiştir. Sözlü anlatılar hazinesi zenginleştirilirken de zihnin izlediği rota gayet basittir: Ya başka kültürlerden ödünçlenen anlatılar tanıdık kahramanlara mal edilmektedir (Nasrettin Hoca'dan örnekler için bkz. (Özdemir 1990: 291-302; Duman 1997: 97-100)) ya da daha önce defalarca dinlenmiş veya anlatılmış olduğu için yapısı iyice öğrenilmiş, etkileri açık bir şekilde görülmüş anlatı türlerinden, verilmek istenen mesajlara uygun olanı seçilerek “*adamın biri*” gibi belirsiz veya daha önceki anlatılardan iyice tanınmış, bilinen bir kahramanın merkeze yerleştirilmesiyle kurgu tamamlanmaktadır. Fakat genellikle belirsiz kahramanlar yerine, bazı özellikleriyle halk hafızasında iyice yer etmiş, tanınmış kişiler oturtulmaktadır kurgunun merkezine. Zira tanıdıklar, düşüncelerimizin meşrulaştırılıp benimsetilmesi, daha iyi anlatılması için etkili birer referans işlevi görmektedirler. İşte böylece eski kahramanlarla modern zamanların anlatıları ortaya çıkarılmaktadır.⁶

Yeni anlatılar ithal edilirken veya oluşturulurken başvuru ve “joker kahraman” diyebileceğimiz bu tür isimlere Türk kültüründen Keloğlan, Köroğlu⁷, İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Nasrettin Hoca gibi örnekleri sıralayabiliriz. Fakat eldeki veriler, bunlar içerisinde joker kahraman olarak en çok Nasrettin Hoca'nın kullanıldığını göstermektedir. Bu bağlamda Nasrettin Hoca ikinci dünya savaşına katılıp Alman karargahına girmekte, Hitlerle veya onun komutan ya da askerleriyle sohbet etmekte, Rusya'da Komünist Parti kurultayında konuşma yapmakta, basın toplantısı düzenlemekte, uçağa binmekte, münasebetsiz vakitte telefonla arayanlara haddini bildirmekte, paraşütçü kıza evlenme teklifinde bulunmakta (bkz. Özkan 1999b: 23-26, 28, 365-371), siyasi mesajlar vermekte, hayat pahalılığı, kemer sıkma politikaları gibi konularda düşüncelerini dile getirmekte⁸ (Tan 1990: 331-341), internette çetleşmektedir.⁹ Böylece Nasrettin Hoca bir yandan tarihî kişiliğini de gölgede bırakacak şekilde, zamanı aşan ve kıtalar arası yaşayan bir tipe dönüşürken bir yandan da tıpkı diğer joker kahramanlar gibi çeşitli hayat görüşleri doğrultusunda, temelde aynı fakat teferruatta farklı, çok boyutlu bir kişiliğe bürünmüştür.

Yukarıda verdiğimiz joker kahramanlar listesinden ismi en sık kullanılan Nasrettin Hoca oluşu ve diğer dört kahramandan ikisinin de yine fıkra kahramanı olması, sözlü anlatılar içerisinde mesajlarımızı gönderirken en sık müracaat ettiğimiz türlerden birinin fıkralar olduğu anlamına gelmektedir ki hakikaten de öyle gibidir. Zira sözlü anlatıların tür bazında kemiyet bakımından bir envanteri çıkarılsa sanırsız fıkralar ya birinci ya da en kötü ihtimalle ikinci sırada yer alırlar. Bu da tabii ki tesadüfî bir durum olmayıp fıkranın eğlendirici, bundan da öte güldürücü yapısından ve kısa olmasından kaynaklanmaktadır.

Fıkralar bilindiği gibi genellikle mizah, hiciv ve mesaj üçlüsünün ahenkli birlikteliğinden meydana gelmektedirler. Fıkranın esas hedefi toplumdaki aksaklıkları, yanlışlıkları, bazı tiplerin eylem veya söylemlerindeki çarpıklıkları yani genelde olumsuz durumları dile getirmek ve böylece düzeltilmesini

⁵ Sözlü anlatım türlerinin hangi ihtiyaçlardan doğduğu, ne gibi işlevleri olduğu, nasıl ve hangi oranlarda, niçin süreklilik arz ettikleri konularında detaylı bilgi için Şeref Boyraz (2008: 105-116)'ın çalışmasına bakılabilir.

⁶ Bu durumla ilgili olarak hatırladığımız bariz örneklerden biri de Tunus'ta okuduğumuz Cuha fıkralarında karşımıza çıkmıştır: Fıkranın birinde Cuha olimpiik yüzme havuzunda yarışmaya katılıyor, diğerinde ise sinemaya gidiyordu.

⁷ Kanaatimizce Köroğlu adına anlatılan yirmiyi aşkın kol (Alptekin 1997: 124-180) ve bu meyanda Köroğlu'nun Bolu Beyi ile olan mücadelesi, Köroğlu'nun joker kahramana dönüştürülmesi neticesinde ortaya çıkmıştır.

⁸ Nasrettin Hoca'yı joker kahramana dönüştürme şekil ve sebepleri ile bunlara ilişkin örnek metinler için bkz. (Tan 1990: 331-341; Özkan 1999b: 23-26, 28, 365-371; Şimşek 2008: 88).

⁹ Bir yandan bu şekilde Hoca adına yeni fıkralar üretilirken bir yandan da Hoca'nın kimi fıkraları ya isimleştirilmekte, yani Hoca'nın ismi kaldırılıp yerine “adamın biri” ifadesi konulmakta ya da başkalarının adına anlatılmaktadır. Hoca'ya mal edilenlerin yanında nispeten daha az olan bu tarz fıkralar da başlı başına ayrı bir çalışma konusudur.

sağlamak olduğundan olumsuzlukların doğrudan söylenmesi can yakabilir veya incitebilir. Bu da olumsuzlukları düzeltmek şöyle dursun daha büyük sorunların ortaya çıkmasına yol açabilir. Diğer taraftan olumsuzlukların dile getirilmemesi de çözüm değildir. O bakımdan dolayı, örtülü bir anlatımın¹⁰ seçilmesi kaçınılmaz hâle gelmektedir. Bu sebeple esas verilmek istenen mesaj, mizah ve hiciv adlı iki katmanlı bir ambalaja sarılarak sunulma yoluna gidilmiştir. Çünkü böylece kişi incitme ihtimali yüksek olan mesajdan önce gülmece unsuruyla¹¹ karşılaşmakta ve gülmenin etkisi de mesajın inciticiliğini ya da acısını hafifletmektedir. Bu durum da elbette ki fıkraların üretim ve tüketim miktarını artırmada doping etkisi yapmaktadır.

İşte gerek Nasrettin Hoca'nın tipolojik özellikleri ve gerekse yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız genelde sözlü anlatılarla, özelde ise fıkralarla ilgili durum ve nitelikler, onun fıkralarının bolca rağbet görmesini sağlamıştır. Zamanı ve zemini aşarak günümüze kadar gelebilmesi, geniş coğrafyalarda varyantlar halinde hâlâ anlatılıyor olması ve kültürümüze bazı düsturları deyim ve atasözü kılığında hediye etmesi, Nasrettin Hoca fıkralarının çok ciddi bir müşteri potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Müşterinin, işine yaramayanı, kendisine şu ya da bu şekilde hitap etmeyi kolayca revaçtan düşürmesi gerçeği karşısında Hoca'nın fıkralarının hâlâ üretiliyor ve tüketiliyor olması onların, tüketicinin kültürüyle aynı kodları taşıdığı anlamına da gelmektedir. Bu sebeple Hoca'nın fıkralarının kültürel kodlarının tespiti, onun hitap ettiği kitlenin ve özellikle de Türk kimliğinin tespiti demektir.

3. Millî Kimlik ve Nasrettin Hoca Fıkralarına Göre Türk Kimliğini Oluşturan Temel Nitelikler

Bu düşünceler ışığında çalışmada, Nasrettin Hoca fıkralarından hareketle Türk kimliğini oluşturan temel dinamikler tespit edilmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken temel hareket noktamız fıkralardaki mesajlar olacaktır. Zira hem fıkraların esas üretim ve tüketim amacını onlar oluşturmaktadır hem de Türk kimliğinin nirengi noktalarını fıkraların mesajları ve onların mefhum-ı muhalifini göstermektedir. Ancak burada unutulmaması gereken bir başka husus daha vardır ki o da mesajların göreceli olmasıdır. Yani aynı fıkradan herkes kendi anlayış ve bakış açısı çerçevesinde farklı mesajlar çıkarabilir ki bunun en iyi örneğini fıkralara tasavvufî anlamlar yükleyerek onları şerh etmede (Halıcı 1994) görmekteyiz. Bu durum hem Nasrettin Hoca fıkralarının herkesin derdine şifa olabilecek bir iksir olduğunu göstermekte hem de onların nasıl bu kadar yaygınlık kazanabildiğini açıklamaktadır. Tekrar mesajların göreceliliği konusuna dönecek olursak biz, çok fazla derine inmeden, ortalama her zihnin kavrayabileceği birinci dereceden mesajları çıkararak çalışmamızı yaptığımızı söyleyebiliriz.

Tabii bu noktada peşinen şu hususu da belirtmek gerekir ki burada Türk kimliğinin nitelikleri adına verilen özelliklerin bazıları sadece bize özgü nitelikler olmayacaktır. Onların bir kısmının başka milletlere de uyabileceği görülecektir ki bu da gayet doğaldır. Çünkü farklı milletlerden olmamıza rağmen fitraten getirmiş olduğumuz ortak yanlarımız da bulunmaktadır. Aynı anlatı/fıkraların başka milletlerde görülmesi de zaten büyük oranda buradan kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan sadece bize has özelliklerin verilmesi, ortak yanlarımızın dışarıda bırakılması, kimliğimizin bir yanının eksik kalması demektir. Bu durumun da önüne geçmek gayesiyle tespit edebildiğimiz tüm özellikler vermeye çalışılmıştır. Ayrıca Türkçe Sözlük (2005: 1182)'ün "*herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin bütünü*" biçimindeki kimlik tanımı da tüm özellikleri belirtmemizi zorunlu kılmaktadır. Zira tanımdan da anlaşılacağı üzere kimlik, sadece bize özgü niteliklerden değil, sahip olunan özelliklerin bütününden oluşmaktadır.

Kimlik özelliklerimize geçmeden önce belirtmek istediğimiz bir başka husus daha vardır ki o da birazdan aşağıda genellikle olumsuz özelliklerimizin sıralanacak olmasıdır. Bu da son derece normaldir, çünkü yukarıda da anlatıldığı üzere fıkralar doğası gereği ekseriyetle olumsuzluklar üzerinde durmaktadır. Fıkralar olumsuzlukları sergileyerek insanları doğru ve ideal olana sevk etmeye çalıştığına göre mefhum-ı muhalifinden hareketle olumlu veya olumladığımız kimlik özelliklerimizi de çıkarabiliriz.

Bu noktada, konunun daha iyi anlaşılması için "*kimlik*" ve "*millî kimlik*" kavramları üzerinde bir parça durmanın yerinde olacağını düşünüyoruz. Yukarıda *Türkçe Sözlük*'ten alıntıladığımız tanımdan da anlaşılacağı üzere kimlik, herhangi bir varlığa özgü, onu diğerlerinden ayırmamıza yarayan özelliklerin bütünüdür. Buna göre millî kimlik de bir milleti diğerlerinden ayırmamıza yarayan, ona özgü niteliklerin tamamı şeklinde tanımlanabilir. Sadık Tural (2000: 15)'a göre ise millî kimlik, "*başka milletlerin bizi nasıl*

¹⁰ Nasrettin Hoca fıkralarında mesajın dolaylı yollardan nasıl iletildiği konusunda bkz. (Yavuz 1997: 107-115).

¹¹ Fıkralarda gülmeyi sağlayan unsurlar ve gülme teorileri hakkında detaylı bilgi için bkz. (Türkmen 1996a: 263-270; 1996b: 47-52).

tanımladıkları veya bizim kendimizi tanıma ve tanımlamada vitrine çıkardığımız değer ve davranışlardır.” ve yine ona göre kimliğimizi oluşturan beş ana kaynak vardır. Bunlar; “1. gelenek ve göreneklerimiz yol açtığı, 2. Dinî inançlarımızın sebep olduğu, 3. Alay edilme, gülünç düşme korkusunun doğurduğu, 4. Yazılı hukukun telkin ettiği, 5. Dışarıdan ithal ve ictibas ederek kendimize adapte ettiğimiz değer, norm ve sosyal kontrol unsurları (16)”dır.

Özetle millî kimlik denildiğinde; kaynağı ne olursa olsun bir millete özgü niteliklerin toplamı aklı gelmektedir. Bu niteliklerden bazıları farklı oranlarda da olsa başka milletlerde de bulunabilir ki bu da gayet doğal bir durumdur.

Buna göre Nasrettin Hoca fıkralarından tespit edebildiğimiz, Türk kimliğine ilişkin temel nitelikleri şu şekilde sıralayabiliriz:¹²

1. Başkasının özeline karşı oldukça meraklıyızdır ve hatta bazen bu, can sıkıca boyutlara kadar ulaşabilmektedir. Yuvarlanan Kaftan (Koz 1984: 13)¹³, Baklava Tepsisi (19), Karın Çok Geziyor (24), Yorgan Gitti, Kavga Bitti (25) gibi fıkralarda başkalarının özel hayatına karşı ne kadar meraklı olduğumuz çeşitli örnekleriyle sergilenmekte ve bu tutumumuz eleştirilmektedir. Meraklı olma özelliğimiz, Türk kimliğine ilişkin çalışmaları bulunan Mahmut Tezcan (1997: 237)’in tespitleri arasında da yer almaktadır.¹⁴ Bu bağlamda bir yerde kaza veya kavga olduğunda ya da birileri farklı bir iş yaptığında, örneğin bir hafriyat çalışmasında, bazen kendimizi ve başkalarını tehlikeye sokacak, rahatsız edecek biçimde durup olan biteni seyretmeye koyduğumuzu ve bunun örneklerinin hiç de az olmadığını hatırlatmak isteriz.

2. Kusurlarımızın, eksikliklerimizin başkaları tarafından görülmesini, bilinmesini istemeyiz. Dolayısıyla bunu mümkün olduğu kadar saklamaya, saklamak mümkün değilse başka sebeplerle hafifletmeye veya yön değiştirmeye, hedef şaşırtmaya, mantığa bürümeye çalışırız. Buna kısaca, gururumuza düşkün bir milletiz de diyebiliriz. Tezcan (1997: 185-188)’ın da bahsettiği bu özelliğimize Yuvarlanan Kaftan¹⁵ (13), Düşmesem da İncektim (15), Merdiven Satma (15-16), Acemi Bülbül (19-20), Döve Döve Helva (22), Dostlar Alışverişte Görsün (22), Ben De Onu Düşünüyordum (28), Utancından (36), Eksik Altın (38), Perdeyi Bulamazlar (50) fıkraları iyi birer örnektir.

3. Başkalarının kusuru, acısıyla alay ederiz ve onları kendimize eğlence yaparız “Düşmesem de İncektim (15)” fıkrasında olduğu gibi.

4. Toplumda yaranmak için zenginin işine koşan, ona yaltaklık eden ve bu da yetmiyormuş gibi başkalarını da buna mecbur bırakan insanlar vardır: Elin Eşeğini Aramak (16).

5. Üstümüze vazife olmayan konularda bile yargılayıcıyızdır. Elin Eşeğini Aramak (16) fıkrasında zenginin eşeğini gerektiği gibi aramayan Hoca’nın komşuları tarafından yargılanması buna iyi bir örnektir.

6. Toplum düzenini bozmamak için tasvip etmesek de beklentileri yerine getirmeye çalışırız. Yani bir anlamda kendimizi toplumun beklentilerine feda ederiz: Elin Eşeğini Aramak (16).

7. Herhangi bir işini bizim fikrimizi almadan yaptırmaya çalışanlara pek sıcak bakmayız ve gönülsüz hareket ederiz: Elin Eşeğini Aramak (16).

8. Toplumda zor durumdaki insanlardan istifade etmeye çalışan gözü açık insanlar bulunmaktadır. Bunlara fırsat vermemeye ve uygun bir üslupla hadlerini bildirmeye çalışırız: Yemeğin Buğusu (17).

9. Düşkünün, garibanın yanındayızdır: Yemeğin Buğusu (17).

¹² Tabii bu noktada şunu da unutmamak gerekir ki çıkardığımız özellikler, okuduğumuz 100 kadar fıkrayla sınırlıdır ki bu boyuttaki bir çalışmada da böylesi bir sınırlamaya gitmek kaçınılmazdır.

¹³ Kimlik özelliklerimizi çıkarırken tespit edebildiğimiz kadarıyla en son beşinci baskısını yapmış olan M. Sabri Koz (1984)’un çalışması kullanılmıştır. Bu sebeple fıkrada adları sıralanırken her seferinde tekrara düşmemek için parantez içerisinde sadece fıkranın, söz konusu eserde yer aldığı sayfa numarası belirtilecektir.

¹⁴ Tezcan, söz konusu tespitlerini yaptığı çalışmasında her ne kadar “kişilik” kavramını kullansa da bize göre esas anlatılmak istenen kimlik’tir. Zira verilen örnekler hep kimlikle alakalıdır. Bu bağlamda Tezcan’ın kimlik kavramı yerine kişilik’i kullanmasının doğru olmadığını düşünüyoruz. Çünkü kişilik, sadece bireye özgüdür; kimlik ise kişiliği de içerisine alacak şekilde daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Diğer taraftan Tezcan (1997: 10-11)’in verdiği kişilik tanımları da ekseriyetle psikoloji penceresinden bakılarak oluşturulmuş, birey odaklı tanımlardır. Oysa çalışmasının esasını bireyin kişilik özellikleri değil, genelde milletlerin, özelde ise Türklerin ve Erzurumluların yani grupların kimlik özellikleri oluşturmaktadır (123-275). Bireye göre biçilen elbise grubun ve hatta gruplar topluluğu olan milletin üzerine ne kadar uyabilir?

¹⁵ Aynı fıkrada birden fazla kimlik özelliğimizde örnek olarak gösterilebilir. Bu, söz konusu fıkradaki mesajın sayısına bağlıdır. Mesaj artıca fıkranın örnek gösterildiği yer de artmaktadır.

10. Bazen hiç olmayacak konuları bile mahkemeye taşırız: Yemeğin Buğusu (17).
11. Haklılığımızı başkalarına, özellikle de statüsü bizden daha da yukarıda olanlara onaylatmak isteriz: Sen de Haklısın (17-18).
12. Bir meselede taraflardan birinin muhakkak haklı, diğerininse haksız olması gerektiğini düşünürüz. Yani siyah beyazcıyızdır, gri alanların varlığını göremeyiz. Bir anlamda orta yolcu değilizdir, uçlarda geziniriz. Sen de Haklısın (17-18) fıkrasında bu durumu açıkça görmek mümkündür. M. Tezcan, bu özelliğimizi “orta yolculuğun benimsenmemesi (1997: 235-236)” şeklinde ifade etmektedir.
13. Toplum düzeninin devamı için bazen insanları idare ederiz ve aynı konuda iki tarafa da hak veririz. Sen de Haklısın (17-18) Bazı toplumsal kurallar kimi hususları kerhen de olsa kabul etmemizi sağlar: Bana Görünme de (27).
14. Bazen cevabı çok açık konuları bile kendimize dert ediniz ve sorularımızla birilerini rahatsız ederiz: İçinde Gitmeyin De (18), Dünyanın Dengesi (23), Minare Deyince (25).
15. Kendi malımızı çalana karşı bile bazen hoşgörülü davranabiliriz: Acemi Bülbül (19-20).
16. Çok istediğimiz bir şeyi elde etmek adına pişkinliğe vererek kötü durumumuzu hoş göstermeye çalışabiliriz: Döve Döve Helva (22).
17. Kendi gerçekliğimizi başkasınıninkine tercih ederiz. Gerçekleri kendi işimize geldiği şekilde yorumlarız. Hayatta karşılaştığımız her şeyi kendi pencereimizden ve kendi bilgimiz nispetinde değerlendiririz. Oysa durum bazen bizim gördüğümüzden, düşündüğümüzden oldukça farklıdır. Yaylanın Su Dolusu (19), Ahır Dolusu Öküz (21), Havası Aynı (30), Bu Da Düşünür (41-42), Bir Yıl Sonra (42-43), Bu Nasıl Memleket (43), Hangi Kıyamet (53), Ben Nasıl Kurtarayım (54), İşte Şimdi Kuşa Benzedin (55) fıkraları bu hükümleri ispatlamaktadır.
18. Bazen desinler diye, imaj için bile zararımıza işler yaparız. Yani “gösteriş tüketimi (Tezcan 1997: 196-198)” heveslisiyizdir. Dostlar Alış Verişte Görsün (22) fıkrasında olduğu gibi sırf gösteriş olsun diye gerçekte kendimize zarar veren işler yaparız.
19. İnsanları görünüşlerine, kıyafetlerine göre değerlendirir ve ona göre itibar gösteririz. Özden ziyade kabağa önem veririz: Ye Kürküm Ye (23).
20. Erkek egemen bir toplum yapısına sahibizdir. Gerdek sabahı kocasından, akrabalarından kimlere görünüp kimlere görünmemesi gerektiğini öğrenmeye çalışan kadın figürü, Bana Görünme De (27) fıkrasında bunu açıkça ortaya koymaktadır. Diğer taraftan fıkraların çoğunda kahraman olarak erkek cinsinin daha fazla oluşu da sosyal hayatta erkekten yana bir ağırlığın olduğunu göstermektedir.
21. Olumsuz bir durumla karşılaştığımızda, daha beterini düşünerek şükreder ve kendimizi avutmaya çalışırız. Yani bir anlamda her durumda hayatımızdan memnunuzdur. İyi Ki (28), Ya İçinde Ben De Olsaydım (52-53) fıkraları bunu açıkça gözler önüne sermektedir ve bu aynı zamanda kanaatkar olduğumuz (Tezcan 1997: 191-193) anlamına gelmektedir.
22. Misafirperverizdir. Bize misafir gelen kişi ya da kişileri elimizdekilerin en iyisiyle ağırlamaya, onları mümkün olduğu kadar hoşnut etmeye çalışırız. Kimin İçi Yanıyor (28), Suyunun Suyu (47) fıkralarında bunu görmek mümkündür. (Bu özelliğimiz için ayrıca bkz. (Tezcan 1997. 230-234)).
23. Dolaylı anlatımı severiz. Özellikle olumsuz özellikleri dile getirmeye çalışırken doğrudan söylemek yerini dolaylı yolu tercih ederiz. Zira karşıımızdakini kırmaktan çekiniriz (Tezcan 1997: 236). Kimin İçi Yanıyor (28), Berber Mi Nalbant Mı (45) fıkrasında baldan fazla yenilmesini istemeyen ev sahibinin ve ona cevabını yapıştıran Hoca'nın yaptığı gibi.
24. Başkalarının yanında hiç özeleştiri yapmayız, ancak yalnız kaldığımızda belki. Senin Gençliğini De Bilirim (29) fıkrasında karşıımıza çıkan bu durum yine gururuna düşkün bir millet olmamızdan kaynaklanmaktadır.
25. İşimize gelmediğinde kendimizi sağımızı, solumuzu bilemeyecek kadar bilmezliğe veririz, “İnce Eleyip Sık Dokumak (30)”, “Karanlıkta Sağ, Sol (30)”, “Ben Nasıl Kurtarayım (54)” fıkralarında olduğu gibi.

26. Zaman zaman kurnazlık yapmaya çalışırız. Bunun için de hilekârlığa başvurur, rüşvet verir veya alırız (Tezcan 1997: 188-191). Sesi ve Kokusu (31), Aceleye Geldi De (32), Bal Çömleği (34), İpe Un Sermek (38), Başını Unutmasın (40), Eşeğin Akli (46), Nasıl Olsa (51-52) fıkraları bu özelliğimize iyi birer örnektir.

27. Alaycı bir yapımız vardır. Başkalarıyla alay ederek eğlenmeye çalışırız. Kolayı Var Baş Ağrısının (31), Bunca Tavuğa Bir Horoz (31-32), Eşeğin Kadı Oluşu (37) fıkralarında alaycılığımızın hangi boyutlara vardığını görmek mümkündür.

28. Başka insanlara karşı güvensizdir. Hoca'ya göre gölde abdest alırken yönümüzü elbiselerimizden yana dönmemiz (33/34), ağaca çıktığımızda pabucumuzu yanımıza almamız gerektiğinin arka planında bu gerçek yatıyor olsa gerektir. Alış verişte muhakkak pazarlık etmeye çalışmamızın altında da bu özelliğimiz bulunmaktadır (Tezcan 1997: 178180).

29. Her şeye rağmen ümidimizi kaybetmeyiz. Ya Tutarsa (48) fıkrası ve “Çıkmadık candan ümit kesilmez.” atasözü bunu açıkça göstermektedir.

Sözün kısası Nasrettin Hoca, toplum düzenindeki bazı yanlışlık ve çarpıklıkları, toplumdaki kimi tiplerin yanlış eylem veya söylemlerini eleştirerek düzeltme konusunda referansı kuvvetli bir joker kahramana, fıkraları da herkesin meramını ifade etme noktasında gerektiğinde başvurduğu sihirli bir iksire dönüştürülmüştür. Bu nedenle onun fıkraları, onu üretip tüketen insanların ortalama kimlik özelliklerini iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Yukarıda verilen örnekler de bunu açıkça göstermektedir ve örnekleri çoğaltmak da mümkündür.

Bu çalışma aynı zamanda Nasrettin Hoca fıkralarının, davranış bilimciler için de önemli veriler sunabildiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, Ali Berat (1997). *Halk Hikayelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- AŞA, Emel (1997). “Kazak Türklerinde Nasreddin Hoca”, *Toplumbilim, Nasreddin Hoca Özel Sayısı*, 6: 125-126.
- AYKUT, A. Sait (2005). “Arap Cuhası, Nasreddin Hoca'nın Nesi Olur?”, *Nasreddin Hoca Kitabı*, (Haz.: M. Sabri Koz), İstanbul: Kitabevi Yay., 115-128.
- BARDAVİD, Beki (1997). “Bizim Hoca-Nasreddin Hoca”, *Toplumbilim, Nasreddin Hoca Özel Sayısı*, 6: 87-95.
- BAYRAM, Mikail (2001). Tarihîni Işığında Nasrettin Hoca ve Ahi Evren, Konya: Nüve Kültür Merkezi.
- BOYRAZ, Şeref (2008). “Sözlü Anlatıların Sürekliliği Üzerine Düşünceler”, *Folklor/Edebiyat*, 54: 105-118.
- CONSTANTİN, Gh. I. (2005). “Türkler, Balkan Halkları ve Romanyalılar Arasında ‘Nasreddin Hoca’”, *Nasreddin Hoca Kitabı*, (Çev.: Erol Üyepazarıcı), (Haz.: M. Sabri Koz), İstanbul: Kitabevi Yay., 163-217.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2002). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- DUMAN, Mustafa (1997). “Nasreddin Hoca Fıkralarının Oluşumu Üzerine Bir Araştırma”, *Toplumbilim, Nasreddin Hoca Özel Sayısı*, 6: 97-101.
- HALICI, Feyzi (1994). *Şair Burhaneddin'in Nasreddin Hoca'nın Fıkralarını Şerheden Eseri*, Ankara: AKM Yayınları.
- KARA, Abdulvahap (2008). “Kazak Türklerinde Nasreddin Hoca ve Fıkraları”, <http://atadan.wordpress.com/category/nasrettin-hoca/>
- KONYALI, İ. Hakkı (2005). “Nasreddin Hoca”, *Nasreddin Hoca Kitabı*, (Haz.: M. Sabri Koz), İstanbul: Kitabevi Yay., 225-262.
- KOZ, M. Sabri (1984). *Nasreddin Hoca'dan Fıkralar*, İstanbul: Serhat Yayınları.
- KURGAN, Şükrü (1996). *Nasrettin Hoca*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- NASRATTINOĞLU, İrfan Ünver (1996) “Yirmi Üç Molla Nasreddin”, *Nasreddin Hoca'ya Armağan*, İstanbul: Oğlak Yay., 237-260.
- OĞUZ, M. Öcal (1996). “Nasreddin Hoca: İki Yaklaşım Bir Problem”, *Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara: AKM Yay., 71-74.
- OĞUZ, M. Öcal (1997). “Nasreddin Hoca Fıkralarında Varyant Meselesi”, *Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 37-39.
- ÖZDEMİR, Hasan (1990). “Nasreddin Hoca'yla İlgili İki Latife Mecmuası ve Bazı Latifelerin Eskiliği Üzerine”, *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 287-302.

- ÖZKAN, İsa (1996) “*Türk Dünyasında Nasreddin Hoca*”, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Nasreddin Hoca Seksiyon Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 195-200.
- ÖZKAN, İsa (1999a). *Ependi Şorta Sözler Yomaklar Nasreddin Hoca Fıkraları*, Ankara: TİKA Yayınları.
- ÖZKAN, İsa (1999b). *Huca Nasreddin Mezekleri Nasreddin Hoca Fıkraları*, Ankara: TİKA Yayınları.
- SAYERS, David S. (2006). “*Nasreddin Hoca*”, *Türk Edebiyatı Tarihi 1*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 661-666.
- ŞİMŞEK, Funda Işıl (2008). “*Fakelore Kavramı ve Nasreddin Hoca*”, *Millî Folklor*, 79: 84-89.
- TAN, Nail. (1990), “*Günümüzde Yaratılan Nasreddin Hoca Fıkraları*”, I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 331-341.
- TEZCAN, Mahmut (1997). *Türk Kişiliği ve Kültür-Kişilik İlişkileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TURAL, Sadık. (2000). “*Millî Benlik ve Millî Kimlik*”, *Bilge Yayın Tanıtım, Tahlil, Eleştiri Dergisi*, 24: 9-16.
- Türkçe Sözlük*, Ankara 2005: TDK Yayınları.
- TÜRKMEN, Fikret (1996a). “*Mizahta Üstünlük Teorisi Nasreddin Hoca Fıkraları*”, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Nasreddin Hoca Seksiyon Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 263-270.
- TÜRKMEN, Fikret (1996b). “*Modern Mizah Teorilerine Göre Nasreddin Hoca Fıkralarının Yorumu*”, *Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara: AKM Yay., 47-52.
- VELİYEV, Vagif (1985). *Azerbaycan Folkloru*, Bakı: Maarif Neşriyatı.
- YAVUZ, Muhsine Helimoğlu (1997). “*Nasreddin Hoca Fıkralarında Örtük Transaksiyon-İmalî İletişim*”, *Toplumbilim, Nasreddin Hoca Özel Sayısı*, 6: 107-115.